

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

“БЪЛГАРСКАТА ИРЕДЕНТА В БЕСАРАБИЯ” - МЕЖДУ ФИКЦИЯ И РЕАЛНОСТ

Благовест Нягулов

Както става с много политически термини, семантичното значение и на термина “иредентизъм” се променя в хода на историята. Той произлиза от италианската дума “irredento”, която означава “неосвободен” и се използва за първи път през 1877 г. от италианеца Матео Р. Имбриани по отношение на град Триест, намиращ се по това време под австрийска власт. В политическата и научната книжнина терминът навлиза първоначално в значението си на доктрина и движение на част от италианското общество след 80-те години на XIX в., чиято цел е присъединяването към Италия на някои съседни на нея области с население с италиански произход (т. нар. “Italia irredenta”), които са останали под друга власт след обединението от 1866 г. В края на XIX-ти и началото на XX-ти век “иредентизмът” се превръща в програмна доктрина на италианската външна политика, която обаче се основава не само на етнически принципи, но и съдържа някои имперски амбиции. В крайна сметка този термин започва да се прилага за означаване на различни политически идеи и действия, които целят присъединяването към “държавата-майка” на територии, останали или попаднали под “чуждо” управление¹.

Понятието “българска иредента в Бесарабия” се въвежда и използва от представителите на румънските власти, преди всичко от органите на полицията и жандармерията, през периода между двете световни войни. Доколкото иредентизмът предполага съседство на съответната област с “държавата-майка” и при положение, че Бесарабия не е гранична територия на България, през разглеждания период неизбежно възниква въпросът какво съдържание се е влагало в това понятие. Или с други думи, доколко то е резултат на някаква фикция и доколко - на някаква реалност?

Липсата на достатъчно писмена информация от страна на първоизточника - самите бесарабски българи - затруднява доказването на достоверността на твърденията в румънските полицейски документи. Запазените писмени извори, създадени от българите в Бесарабия през междувоенния период, се ограничават до един единствен вестник, издаден в три броя в началото на 1930 г., и до отделни апели, изложения, писма, статии, намиращи се в румънските архиви и много по-рядко - в периодичния печат. В една от полицейските ноти се сочи, че “българската иредента” “няма нужда от писмена пропаганда, понеже се прави вербално от индивид на индивид”². Всъщност първата причина за това положение

трябва да се търси в румънското управление, наложило повече или по-малко строга цензура и полицейски режим, които не благоприятстват свободното развитие на печата и пропагандата чрез него. Другата причина е приспособяването на българския етно-национален елит и българската общност като цяло към съществуващите условия в румънска Бесарабия.

При тези дадености румънските извори остават основния източник на информация по темата. Те се намират в няколко архивни фонда, пръснати в три държави, каквито са фондовете на Министерство на вътрешните работи и на Генералния инспекторат на жандармерията, съхранявани в Националния архив в Букурещ, фонда на Бесарабския областен инспекторат на полицията, намиращ се в Националния архив в Кишинев, този на Измаилското окръжно управление на полицията, запазен във Филиала на Държавния архив на Одеска област в Измаил и др. Съдържаната в тях информация, като се започне от доносите и изетите при обиски документи, и се достигне до информативните ноти на Кишиневския полицейски инспекторат или окръжните на букурещките централи, представя една широка панорама на т. нар. "българска иредента в Бесарабия" между двете световни войни.

Всъщност този термин отразява същността на румънските представи за отношението и поведението на населението с български етнически произход в Бесарабия във връзка с неговата лоялност към румънското управление, неговото самосъхранение като общност и неговите контакти с прародината (или държавата-майка) - България. Като илюстрация на тези представи, в приложение на настоящата публикация се дава пълния текст на полицейски доклад от 1939 г., който е посветен на историята на "българското иредентистко движение" в окръг Измаил. Документът е интересен и значим тъй като отразява непосредствени наблюдения на полицейските органи, отнася се до територията на окръг, в който попада Болград - естествения център на българската общност в Бесарабия, и обхваща обзорно целия период между двете световни войни. Докладът на полицейския началник в Измаил представя обобщено и последователно проявите на българското етно-културно и етно-политическо движение в Бесарабия.

От средата на 30-те години, когато се предприемат усилия за създаване на Българско общество в Болград³, в румънските архивни документи се отделя значително внимание на "организацията на българската иредента". Каква е претендираната структура на тази "организация"? Според информация на румънската жандармерия от 1937 г., нейната "резиденция" се намирала в Болград, където тя обхващала 75 души, от които 21 активни дейци; оглавявала се от Иван Желязков, а следващите посочени имена са на Христофор Христофоров, Борис Камбуров, Андрей Кулев и т. н. Схематично представена, структурата има институционални и регионални подразделения. От една страна, Болградската "резиденция" поддържала връзка с Комунистическата партийна организация в същия град, начело с Давид Голдентал, която включвала 29 дейци - предимно българи и няколко евреи; чрез комунистическата организация "резиденцията" се свързвала със сдружението "Generația nouă" (Ново поколение), издаващо едноименно списание с ръководител Владимир (Любомир) Узунов⁴; а чрез "Generația nouă" - и със Студентското дружество на болградчани в Букурещ, което включвало 9 студенти. От друга страна, регионалните структури на Болградската "резиденция" били пръснати в трите най-южни бесарабски окръга - Четатя Албъ (дн. гр. Белгород Днестровски), Измаил и Кахул. Най-много дейци са

посочени в окръг Четатя Албъ, а именно в селата Чийшия (дн. Огородное -11 д., най-много в сравнение с всички други села), Иванеши нои (Ивановка Българска, дн. Нова Ивановка) - 3 д., Кот Китай (дн. Островное), Дунърянка (дн. Задунаевка), Пандаклия (дн. Ореховка), Ташлак (дн. Каменка) и Траян ноу (дн. Нови Троян) - съответно по един деец. Дейци на организацията в окръг Измаил имало в селата Вайсал (дн. Василевка) - 6 д., Табаки и Чимяуа Въруйтъ (дн. Криничное) - по двама, Покрова ноу (дн. Нова Покровка), Калчева (дн. Калчево), Ташбунар (дн. Каменка), Апрудул пуриче (дн. Василевка) и в гр. Рени - по един. И накрая, като представители на "резиденцията" в окръг Кахул се сочат двама дейци в гр. Кахул и петима - в с. Булгарика (дн. Зализничное)⁵.

Като "главни центрове" на "българската иредента" в Бесарабия са квалифицирани гр. Болград и с. Чийшия. Болград се сочи също като "главен", а Чийшия като "второстепенен център" и на "комунистическото движение". Наред с това Болград се определя и като "второстепенен център за шпионаж"⁶. Румънските полицейски органи характеризират "българската иредента" като "много интензивна" в Болград и с. Булгарика, като "интензивна" - в района на Болград, селата Чийшия и Иванеши нои, и като "слаба" - в районите на Кахул, Рени и Измаил до Нова Килия на Дунава⁷.

При анализа на румънските представи за "българската иредента в Бесарабия" между двете световни войни се налагат няколко основни извода:

На първо място, прави впечатление голямото внимание, което се отделя от полицейските и жандармерийските органи на българската общност и нейното "движение", както и голямата информираност на тези органи. В документацията се визират дори и най-незначителните обществени и дори личностни изяви на българската етничност в областта, които неизменно се оценяват като "застрашаващи" интегритета и сигурността на румънската държава. Подробната информация превръща тези архивни документи в ценен исторически извор. От друга страна, в тях се срещат и редица неточности - особено шо се отнася до факти, свързани с бесарабската емиграция в България, а също така - и много преувеличения на мнимите "опасности".

На второ място, ако за някои елементи на български иредентизъм в Бесарабия би могло да се говори при промените в териториалния статут на областта към края на Първата световна война, чисто малцинствените искания, издигани от българите през годините на междувоенния период и дори исканията за някаква административна автономия са твърде далеч от същността на този термин. Румънските представи за "българския иредентизъм" включват задължително връзките на представители на малцинствената общност с комунистическото движение (съответно със Съветска Русия) и особено с "държавата-майка" - България.

На трето място, очевидно страховете на румънските власти от малцинственото и в частност - българското движение в Бесарабия - надхвърлят многократно неговите реални измерения. Доказателство за това са немалкото специални разследвания на лица, които по признанията на разследващите не потвърждават предварителните подозрения. Доказателство е и фактът, че на практика българската общност в Бесарабия през разглеждания период не успява да създаде силно организирано движение за защита на своите малцинствени права и интереси. Доказателство за това е и твърде слабата ангажираност на България, по специално на българските правителства, с каузата на бесарабските българи под румънска власт.

Как може да се обясни тази румънска реакция на българските етнически реалности в Бесарабия през междувоенния период?

Според констатациите и на някои румънски изследователи през последните години⁸, от всички нови провинции на Румъния след 1918 г., именно Бесарабия повдига най-много проблеми пред политиката на румънския национализъм. Новата власт проявява изключителна подозрителност към лоялността на местното население, което е твърде смесено в етническо отношение и същевременно демонстрира силни проруски симпатии. Те се обясняват както с интегриращата и асимилационна сила на руския език и култура, така и със стопанските привилегии, осигурявани от царска Русия на колонистите в областта. По признанията на много румънски представители, след "обединението" бесарабското население като цяло проявява враждебно отношение спрямо румънската военна, административна и културна "интервенция" в Бесарабия. Придружена с редица произволни действия и злоупотреби, тя води до налагането на един до голяма степен чужд на местните жители управленчески модел. Наред с това, от 1917 г. започва процес на "национализация" на етническите общности, чиито цели също са противоположни на румънизацията.

Сред самото румъноезично население в областта, което в 1930 г. съставлява повече от половината от бесарабските жители, преобладава молдованската идентичност - положение което се обяснява с продължителното откъсване от общорумънското развитие и с руската асимилационна политика. Малобройната молдованска интелигенция в градовете е до голяма степен русифицирана, а преобладаващото молдованско селячество е необразовано и инертно. Всъщност идеите на панрумънския национализъм се внасят в Бесарабия от "външни" на областта румънци от Трансилвания, Буковина и "Старото кралство" през годините на Първата световна война.

Признанията за трудностите на румънизацията и възникващите на тази основа страхове за Бесарабия се потвърждават от думите на двама румънски представители в началото и в края на разглеждания период. След инспекция в Бесарабия през 1921 г. служител на румънското Министерство на вътрешните работи отбелязва в своя доклад следното: "Населението почти единодушно е настроено враждебно спрямо нас [...] за това допринася твърде много тенденцията към сепаратизъм, която съществува в Бесарабия; всяка нация, начело с българите и германците, които позовавайки се на принципа на малцинствата, желаят да направят държава в държавата, като искат чисто български и немски училища с програма отделна от тази, установена от училищния ревизориат, а другите нации, виждайки какво се случва, няма да закъснеят да ги последват, правейки невъзможна румънизацията"⁹.

А ето какво пише в свой труд за учебна квалификационна степен от 1940 г. един от изпратените в Бесарабия румънски учители след като е преживял 15 години в населеното с българи и гагаузи бесарабско село Еникьой: "Островите на руснаците в Бесарабия не можеха да бъдат погълнати от румънците дори за сто години. Румънците са един малък народ, а руснаците - много по-голям, с очевидно много по-висша култура от нашата [т. е. румънската], култура, която респектира и предизвиква администрацията на сънародниците. Руснаците респектират и с тяхната мощ. Руската система да се освобождават от данъци всички жители на Бесарабия направи така, че те да бъдат симпатизирани дори от румънците [молдованите], които често бяха враждебно настроени даже спрямо румънците [от Румъния]. Гагаузите и българите от Буджака симпатизираха и те много повече на

руснаците, отколкото на румънците. Впрочем такова е правилото: малцинствата от всички нации са по-солидарни помежду си отколкото с доминиращата нация. Делото за асимилация или поне за солидаризиране на малцинствата с доминиращата нация среща днес непроходими препятствия, защото малцинствата са в непрекъсната връзка с ядрото на родината-майка. Те имат едно общо минало, общи аспирации, тоест воля да се идентифицират и да се отделят от другите нации. Затова казваме, че една малцинствена държава е реална сила за един учител, която може да бъде обсадена, но не може да бъде завладяна"¹⁰.

Други фактори за опасенията на Букурещ спрямо Бесарабия са много силното влияние на социалните и революционни "болшевишки" идеи сред бесарабското население след 1917 г., както и нестабилният международен статут на областта между Прут и Днестър. През целия междувоенен период съседна съветска Русия не признава присъединяването на Бесарабия към Румъния и същевременно провежда политика на комунистическа инфилтрация на запад от Днестър. Възникването на стимулирано от Москва външно движение за "освобождение на Бесарабия", както и твърде широкият обхват на комунистическото движение в областта дават реален израз на румънската несигурност.

Съвсем не на последно място отношението на румънските власти към бесарабската българска общност е следствие и на Добруджанския въпрос - основният спорен проблем в българо-румънските отношения през разглеждания период. Потенциалният български териториален ревизионизъм към Добруджа под румънска власт, българското легално и нелегално движение там, както и пряката връзка между тази област и Бесарабия са достатъчно силни дразнителни фактори за формирането на румънската подозрителност и спрямо българите в Бесарабия.

В крайна сметка, появата на термина "българска иредента в Бесарабия" през междувоенния период е и една от последиците на етно-националистическия светоглед, който изповядва утопията, че етническите граници трябва да съвпадат с държавните. В този смисъл румънската представа за "българския иредентизъм в Бесарабия" е функция на самия румънски иредентизъм спрямо тази област.

Всъщност румънските аспирации за присъединяване на Бесарабия в нейните географски граници към Румъния имат и своите съвременни измерения. Показателен в този смисъл е журналистическият сондаж, направен в края на 1998 г. сред румънски депутати и сенатори във връзка с деня на "обединението" - 1 декември, който е и национален празник на Румъния. На въпроса "Мислите ли, че е възможно в предвидимо бъдеще възстановяването на "Велика Румъния (România mare, т. е. територията на Румъния от периода между двете световни войни) ?", повечето от запитаните девет парламентаристи от различни румънски партии, отговарят, че се отнасят към този въпрос с "надежда", визирайки единодушно преди всичко територията на Бесарабия. Ето какви са два от начините за постигане на този румънски "национален идеал": депутатът Адриан Нъстасе препоръчва "германския модел" с оглед обединяването на Румъния и Република Молдова чрез упражняване правото на самоопределение от молдовското население в бъдеще; що се отнася до украинската част на Бесарабия, според сенатора Константин Тику Думитреску, Украйна би трябвало "да достигне до мъдростта" и да я върне на Румъния, така както Русия ѝ е отстъпила своите права върху Крим¹¹.

Въпреки различните си проявления, проблемът за иредентизма по отношение на

Бесарабия, възникнал като следствие на исторически, етнически и геостратегически интереси, остава все още открит. Преодоляването на негативните последствия от неговото разпадане е обусловено от успеха на икономическото възстановяване и демократичното стабилизиране на държавите в целия регион. Такива условия биха съдействали за намиране на адекватните форми на съвместяване между етническите и гражданските интереси и на българите, населяващи територията между Прут и Днестър.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Доклад (изх. N 741) на полицейския началник в Измаил до регионалния инспектор на румънската полиция в област Долен Дунав относно историята на "българското иредентистко движение" в окръг Измаил¹

Измаил, 16 март 1939 г.

Господин регионален инспектор,

Като продължение на нашия рапорт N 15 от 21 декември 1938 г. имаме честта да Ви докладваме по-долу за историята на българското иредентистко движение в окръг Измаил.

Българското иредентистко движение в този окръг датира от времето на руското господство, като беше идентифицирано през 1905 г. във връзка с предоставянето от царя на руската държава на една нова по-демократична конституция. По това време се разкри широка българска иредентистка организация, чийто център беше в град Болград, в този окръг, и в село Кубей [дн. Червоноамрейское], окръг Кахул, с разклонения в около 45 села с българско население. Тази организация, която беше ръководена от свещеници, учители, интелектуалци и заможни хора, наред с поддържането на националното чувство сред българското население в споменатите селища, имаше за цел да иска автономия за цялото население в Южна Бесарабия. След като организацията беше разкрита, 16 от най-главните ръководни дейци бяха депортирани във вътрешността на Русия или в Сибир, а някои от тях бяха осъдени на затвор¹². През 1917 г. след като избухна революцията в Русия¹³ всички по-горе споменати водачи бяха освободени и се върнаха в техните домове.

При избухването на руската революция от същата година, след като нейните ръководители обявиха принципа, че всяка нация от обширната руска империя ще има правото на свободен живот като си запази езика и обичаите, българските водачи на споменатата организация, чувствайки, че е дошъл моментът и че имат пълна свобода на действие, обявиха Болград за център на движението и започнаха да правят открита национална пропаганда във всички села и градове с българско население, които се присъединиха незабавно и се солидаризираха с това движение. В същото време многобройни емисари, изпратени от България, подхранваха движението с парични фондове и пропагандни брошури.

Молдованските първенци обаче прокламираха автономна Бесарабия под ръководството на Сфатул Църий¹⁴. Виждайки това, водачите на българското движение направиха колективна петиция, подписана от делегати на всички селища с българско население, като се обърнаха към Сфатул Църий и поискана, въз основа на принципа на

националностите, правото на живот като свободна нация, отделна автономия като република със столица в Болград¹⁵. Сред водачите на това движение бяха идентифицирани по това време:

1. В Болград

Ст. Набережной, бивш офицер в руската армия, бивш училищен инспектор по време на тогавашния режим, автор на гореспоменатата петиция, понастоящем пенсиониран майор от нашата армия.

Андрей Бадянки, начален учител, бивш помощник-кмет по време на национал-църънисткото управление¹⁶.

2. В Измаил

Шопов, едър собственик и търговец, понастоящем починал, който още преди войната изпращаше дарения от България за националната пропаганда.

Г. [Георги] Шопов, бивш студент, син на горния, сега едър собственик в селището. Червенаков, търговец на железария, понастоящем починал.

Ф. Червенаков, негов син, сега адвокат в селището.

Йоан [Иван] Русев, бивш начален учител в село Кубей, инициатор на движението в това село и един от депортираните в Сибир през 1905 г., бивш помощник-префект по време на режима от 1917 г., а по-късно заема висок пост във Федералния съюз на кооперативите в Кишинев.

Фитов, адвокат в селището, зет на Червенаков.

Петре [Петър] Найденов, негов девер, бивш кмет и помощник [кмет] по време на управлението на Авереску¹⁷, понастоящем починал.

Василе [Васил] Пукалов, собственик, сега търговец-посредник на житни храни.

Всички тези лица, чрез техните професии, имаха контакт с българското население, като правеха интензивна иредентистка пропаганда.

През 1918 г., по време на примирието¹⁸, горепосочените заедно с други български интелектуалци формираха една делегация, като се представиха на Германската комисия, която дойде тази година в Бесарабия, настоявайки шото Южна Бесарабия и Добруджа да бъдат присъединени към България.

Когато Бесарабия се присъедини към Родината-майка [Румъния] на 27 март 1918 г.¹⁹, водачите на българската иредента се отнесоха към този факт като към силен удар върху техните аспирации, а от първия ден на окупацията му от румънците българското население беше най-враждебно настроено към нас. Въпреки всичко българските водачи продължиха по-нататък иредентистката дейност, като центърът на движението беше все така в Болград, от тогава под ръководството на именуваната Хараламбие [Хараламби] Митанов²⁰, учител в мъжката гимназия в същия град, едър собственик от село Чисмяуа Въруйтъ [дн. Криничное], бивш околийски началник и депутат при управлението на Авереску, бидейки подпомогнат от С. Юркевич, директор на Средното училище, и от адвоката Ст. И. Титоров от Болград, както и от именуваните д-р Сава Маринов, Кирила [Кирил] Янчев, Кирила [Кирил] Агура, едри собственици, и от Иван Аتماжов Константинов, учител, всички от село Чисмяуа Въруйтъ.

През 1918 г. и 1919 г. тези лица правеха интензивна пропаганда сред българското население да не си изпраща децата в румънските училища, а от друга страна правеха силни постъпки пред Директората на вътрешните работи и този на вероизповеданията в

Кишинев, искайки да се допусне създаването на университети, гимназии, начални училища, църкви и съдилища, в които да се преподава, да се служи и да се съди на български език и само с български персонал, което не се допусна.

През месец септември 1919 г. Митанов, Юркевич и Аتماжов, Иван Константинов донесоха български книги от България, създавайки нелегални училища в Болград и Чишмяуа Въруйт, в които се преподава на децата на български език, като част от книгите се разпространява сред българското население. Училищата бяха разкрити и затворени, а намереният дидактически материал - и конфискуван, като учителят Аتماжов, Иван Константинов, главният извършител, беше изправен пред Военния съд в Кишинев. Въпреки че беше оправдан вследствие на намесите на някои политици, Константинов премина нелегално границата за България, където се намира и сега, заемайки служба на учител, и откъдето подпомогнат от интелектуалци, мнозинството от които имат произход и роднини в Бесарабия, продължи да поддържа българското иредентистко движение в Бесарабия докъм 1934-1935 г.

През месец август 1921 г. упоменатите водачи организираха със същата цел един конгрес в Болград, в който участваха около 80 души делегати на селищата с българско население в Южна Бесарабия, между които бяха идентифицирани:

1. Хараламбие Митанов, бивш гимназиален учител и депутат от партията на Авереску.
2. Христофор Христофоров²¹, учител в Болградската гимназия и бивш депутат през управлението на национал-църънистите.
3. Думитру [Димитър] Данилов, адвокат в Болград.
4. Ана Фьодоровна, учителка в Болградската гимназия.
5. Георге [Георги] Ялев, дърводелец, Болград.
6. А. Бадянски, начален учител, Болград.
7. Ал. Плачков, учител в Болградската гимназия.
8. Василе [Васил] Стоиловски, учител в Болградската гимназия.
9. Василе [Васил] Каракулаков, собственик, Болград.
10. Ана Мълдов[а], учителка в Болградската гимназия.
11. Парасковя Тетрадов[а], учителка в Болградската гимназия.
12. Надежда Бритков[а], начална учителка, Болград.
13. Ана Каназирски [Каназирска], учителка в Болградската гимназия
14. Гаврил Караков от село Гъвъноаса, окръг Кахул.
15. Георге [Георги] Кирмичиев от село Кортин [дн. Кортен] - [окръг] Тигина [дн. Бендери].
16. Александру [Александър] Бошков, директор на гимназията в Тигина, бивш учител в гимназията в Измаил.
17. Думитру [Димитър] Бритков от село Варница, [окръг] Тигина.
18. Агура, общински секретар в село Крал Карол II [дн. Суворово] - [окръг] Измаил.
19. Парасковя Лука от село Чийшия [дн. Огородное] - [окръг] Измаил.
20. Нек. [Николай] Бугаров от село Чийшия - [окръг] Измаил.
21. Аф. Пеев от село Ноул Траян [дн. Нови Троян], [окръг] Четатя Албъ [дн. гр. Белгород Днестровски].
22. Иван Иванов от село Ноул Траян, окръг Четатя Албъ.

23. Василе [Васил] Мозов от с. Комрат - [окръг] Тигина.

24. Александру [Александър] Колев от с. Кубей, окр. Кахул.

25. Бойчев от с. Курчи [дн. Виноградовка]- [окръг] Измаил.

26. Г. Райнов от село Хасан Батър [дн. Виноградное] - [окръг] Четатя Албъ²².

Между годините 1921-1923, виждайки, че след окупацията на Бесарабия техните аспирации няма да бъдат постигнати чрез посочените средства и като се придържат към принципите, формуирани от водачите на руската революция, българските елементи [дейци] се присъединиха към комунистическото движение, разпространявано по това време с голяма интензивност от съветите. Така, през 1923 г. в Кубей, български иредентистки център, е разкрита революционна комунистическа организация, ръководена от именуваня Николае [Николай] Шишман, наречен Афанасиев, която била формирала комунистически ядра в селищата с българско население, организации, които имаха за цел да работят съвместно с революционната организация от Татарбунар през 1924 г. Идентифициран и преследван, Николае Шишман изчезна в Русия²³.

От горната дата до 1924 г. българското иредентистко движение в Бесарабия, въпреки че беше като цяло слабо като изява, все пак беше продължено тихомълком, възприемайки оттогава една нова тактика. Тъй като българските водачи в Бесарабия имаха дори и роднински връзки с интелектуалци и политици в България, движението продължи да функционира, но чрез периодичния печат в тази страна.

Така, през месец юни 1924 г. ни сигнализираха за появата в София на иредентисткия вестник "Свободна Добруджа" и на "Новини"²⁴, комунистически вестник, чрез който се сочат на европейското обществено мнение всякакъв вид насилия и ужаси, извършени от румънските власти срещу българския елемент в Бесарабия, с мотива, че те [българите] искали да бъдат било българи, било руснаци, правейки намек за тези, които са замесени в комунистическите организации, и че поради тази причина много българи били принудени да напуснат своите имоти и да заминат за България. Посочва се също така, че българските училища били затворени от румънците, имало затворени или прогонени учители и българи, откраднати имоти и твърде много други подобни клеветнически преценки по адрес на нашата страна, на нейните ръководители и на румънските власти. По това време споменатите вестници привличаха вниманието на българското правителство и искаха да направи съответните постъпки пред румънското за да се прекратят подобни актове и същевременно да настоява за задоволяването на изброените по-горе искания на българското население в Бесарабия. В споменатите вестници имаше много подобни статии и смятаме, че най-вероятно те бяха инспирирани от споменатия Иман Аتماжов Константинов и други негови сънародници в България, които имат произход и роднини в Бесарабия, с които роднини те поддържат връзка чрез кореспонденция или чрез тези, които отиват с румънски паспорти в България.

Също през 1927 г. се установи още, че българите в Добруджа и Бесарабия, бежанци в България от времето веднага след войната, са се конституирали в голямо дружество в София²⁵ под председателството на някой си Владимир Дяконов или Дяконович²⁶, чиито членове провеждали конгреси, поддържайки същата клеветническа пропаганда и действия срещу нашата страна. Също от България в същата година беше изпратен до Обществото на народите един мемоар за удовлетворяване на българските национални искания в Добруджа и Бесарабия, който беше отсъден [разгледан] от споменатото Общество²⁷.

От 1927 г. българските водачи възприеха друга тактика за постигане на българските искания, възползвайки се от демагогията на нашите политически партии, в чиито листи те фигурираха. Благодарение на политиката те спечелиха повече за тяхната кауза, тъй като видните дейци получиха различни важни постове, като сенатори, кметове, ръководители на различни държавни институции и т. н. В това качество те подпомагаха българските елементи, поставяйки ги на различни държавни служби, преследвайки и прогонвайки от тези служби чиновниците регьцени²⁸. Не един път на тях им казваха следното: *“Идете си в кралството, от където сте дошли, стига ви колкото сте били в Бесарабия, която трябва да бъде само на бесарабците”*. И това ставаше само поради мотива, че тези чиновници регьцени винаги стояха на стража, разкривайки и демаскирайки всички подривни малцинствени елементи, които подкопаваха основата на румънската държава, утвърдена от нейните легитимни права.

Една от главните институции, ръководена от тези малцинствени политици, е гимназията в Болград, която притежава много големи имоти и приходи и за фондовете на която се подозира, че са били употребени от тях за подпомагане на българите и даже за български национални цели.

Също благодарение на политическата демагогия и положението в румънската държава на тези малцинствени политици, толерирани от нашите политици, през 1930 г. българите от [окръг] Ч[етатя] Албъ [дн. гр. Белгород Днестровски] организираха един конгрес в село Ивановка-булгарь [дн. Нова Ивановка] в този окръг, поддържани от малцинствените вестници с цел да се създаде национална организация и на който се представи следната програма: национални културни цели, въвеждане на българския език в началните училища, издаване на един печатен орган на българското малцинство и избор на временен ръководен комитет. Един фронт от румънската преса алармира за опасността, която би произлязла за румънската държава от създаването на българско малцинство, осуетявайки по този начин намеренията на българите²⁹.

През месец май 1934 г. някой си Кирил Радионов от София изпраща писмо със следното съдържание на именувания Константин Миславски³⁰, бивш педагог в гимназията в Болград: *“Абсолвентите на Болградската гимназия честват на 13 май 75-годишния юбилей на гимназията в Болград и ви поздравяват сърдечно за вашата кариера в тази гимназия в продължение на 50 години. Тази гимназия премина трудно тези 75 години поради политическите комбинации на човечеството и усложненията, присъединяващи я като зестра ту на една, ту на друга нация. Желяз с помощта на Господ и неговата воля 100-годишния юбилей на тази гимназия да се чества сред българския народ. Бесарабия е първата врата, през която са минали българите на Балканския полуостров под водачеството на Аспарух, а гимназията в Болград е първия прозорец, през който е преминала светлината за българите на този полуостров, за която светлина е допринесла и вашата педагогическа дейност. Абсолвентите на тази гимназия от тези 75 години заемат чиновнически и други служби на Балканския полуостров, в Южна и Средна Русия.”*

На адреса на Константин Иванов, университетски професор в София, на това писмо отговориха бившите ученици на гимназията в Болград, а именно: К. Миславски, адвокатът Памукчи, Феодор Куртев, Н. Кирмикчи, гимназиалният учител Назламов и Д. Греков, чиновник в Болградското кметство, всички иредентисти.

През месец май 1934 г. Румънската легация в София сигнализира нашето Министерство на външните работи за пристигането в този град на 28 април 1934 г. на господин Йон [Иван] Желязков³¹, адвокат в Болград, бивш депутат и на неговия син Лев Желязков, който следва в университета в София, както и за техните връзки с националистическите кръгове в същия град, чиито дейци бяха в мнозинството си абсолвенти на гимназията в Болград, потвърждавайки, че те възнамеряват да честват на 13 май 75-годишния юбилей на тази гимназия.

За адвоката Й. Желязков след връщането му от България в Болград, бидейки поставен под наблюдение, се констатира, че прави чести командировки до Букурещ.

На 20 май 1934 г. пълномощният министър на България в Букурещ³² беше във Вълков [дн. Вилково], където бяха дошли и няколко негови сънародници от окръг Измаил, с които той беседва дълго време. Между тези българи беше забелязана учителката Еуджена [Евгения] Четверикова от Вълков, по произход от Болград, родена Переверзов, която беседва на български език със споменатия министър през цялото време до неговото заминаване. Между другото споменатият министър се интересуваше от тази учителка за числеността на българското население в Болград, дали имат малцинствени училища и т. н., а накрая й даде визитна картичка, казвайки й, че е разбрал всичко, което му е говорила, но няма време да й отговори, като я покани да дойде в Букурещ в легацията.

През месец юни 1934 г. ни сигнализираха, че в Букурещ е учреден Съюзът на българските общества в Румъния³³.

На 2 юли 1934 г. Българската легация в Букурещ дарява 14 книги на български език на общинската библиотека в Болград.

На 1 септември 1934 г. пристигна в Болград г-н Борис Божков³⁴, секретар на Българската легация в Букурещ, отсядайки у един свой роднина, а именно Василе Крецу, а на 4 септември 1934 г. замина с кола за Кахул, където също има роднини.

Вестник *“Universul [Вселена]”* в броя си от 3 септември 1934 г. препечатва от гръцкия вестник *“Прωία” [Утро]”* писмо от София на именувания Иван Аتماжов Константинов, намиращ се в България като председател на Изпълнителния комитет за Тракия³⁵, по произход от Чишмяуа Въруйтъ, окр[ъг] Измаил, който през 1919 г., когато живееше в това село създаде нелегални български училища. В това писмо Аتماжов Константинов съобщава за появата на книга със заглавие *“Външната политика на България”*³⁶. В посочената книга той акцентира, че българите говорят за Велика България, такава, каквато трябваше да бъде създадена от договора в Сан-Стефано от 1878 г. и за независима или автономна Македония. Българите, казва още Иван Константинов в тази книга, искат освен това и връщането на Добруджа и източните околии на Тракия. Тази книга, казва вестник *“Прωία”*, е била разпространена сред различни чужди кореспонденти от Бюрото на българския печат³⁷.

През месец октомври 1934 г. един комитет, съставен от 23 лица и имащ за председател адвоката Йоан [Иван] Желязков подготви учредителния акт и устава, включващ предявените в миналото искания от страна на водачите на българската иредента, учредявайки Българското общество в Болград, завериха тези документи при нотариуса, депозираха ги в Съда в Измаил, искайки признаването на обществото като юридическо лице. Тяхното искане обаче беше отхвърлено.

През месец декември 1934 г. госпожа Ана Желязков[а], съпруга на споменатия по-

горе адвокат Желязков, заминава с румънски паспорт за България в София.

На 17 март 1935 г., когато се проведе в Катедралната църква в Болград избор на един епитроп и попълване на вакантните места за енориални съветници, енориалният свещеник Чернџуцян предложени и румънския преподавател от гимназията Виктор Църану. Българските иредентисти, адвокатът Никодим Памукчи, Йон [Иван] Назлиев, собственик, Василе [Васил] Агура³⁸, певец в Катедралната църква и други под влиянието на свещеник Ал. Назламов и адвокатата Каракулаков, се противопоставиха викайки, че не трябва да бъде избран румънец и че румънците трябва да си ходят в "кралството", провокирайки скандал и изблъсквайки със сила хората от църквата, като попречиха по този начин на провеждането на събранието, което се отложи. Заради това поведение им се съставиха актове от нашите [полицейски] органи, които бяха подадени на Прокуратурата на Съда в Измаил.

На 11 април и 29 юли 1935 г. адвокатът Й. Желязков ходи в командировка в Букурещ.

На 17 ноември 1935 г., когато се проведе избор на училищен комитет [настоятелство] на Девическата гимназия в Болград, беше избран като председател адвокатът Й. Желязков и като членове - адвокати и интелектуалци, български иредентисти.

На 4 декември 1935 г. беше разкрито, че адвокатът Й. Желязков получава редовно по 20 броя от българския вестник "Добруджански глас"³⁹, който излиза свободно в Базарджик [дн. Добрич] и в който сътрудничеа някои интелектуалци от Болград, като го разпространява в селата, населени с българи.

През февруари 1936 г., когато Кметството на Болград парцелира един терен от площта на града за да бъде даден на платените чиновници да си построят къщи, българските първенци иредентисти Христофор Христофоров, Николае [Николай] Тетрадов, преподаватели от гимназията, адвокатът Г. Димов, Трандафилов, Василе Агура, църковен певец, всички членове на Национал-църънистката партия, свикаха събрание на техните сънародници, в което участваха около 350 души, правейки интензивна пропаганда и протестирайки срещу тези мерки, като казваха, че чрез това оземляване на румънските чиновници, дошли от Старото кралство, се нанася удар по интересите на българското население.

На 16 май 1936 г. именуваната Татяна Атанасиу, дъщеря на адвокатата Йон Желязков, след като първо беше установила контакт със секретаря на Българската легация в Букурещ, замина за България с румънски паспорт, където стая до месец август, когато се върна в Болград.

Също през месец май 1936 г. се установи, че някои първенци иредентисти от Болград получаваша българския вестник "Зора" от София.

На 5 ноември 1936 г. адвокатът Й. Желязков отива в командировка в Букурещ, на 15 ноември 1936 г. - в Базарджик, а на 23 ноември 1936 г. - пак в Букурещ.

През месец април 1937 г. Ана Желязков[а], съпруга на адвокатата Й. Желязков, замина за България.

През месец май 1937 г. ни се сигнализира, че Народната банка от Табак и Банка "Furnica [Мравка]" в Болград се сляха с Народна банка "Munca [Труд]" в този град, която беше създадена през 1914 г. от 245 членове с български произход, ръководена от местни български първенци иредентисти.

На 4 юли 1937 г. именуваните Елизабета и Изабела Давидов[и] от Болград, познати български иредентисти, заминаха за България да посетят роднините си.

На 28 септември 1937 г. Татяна Атанасиу, дъщеря на адвокатата Й. Желязков замина за България, в София.

През месец август 1938 г. именуваният Иван Атамазов Константинов, учител във Варна, България, известен разпален български иредентист, дойде от България с български паспорт у нас в страната, заедно с съпругата и двете си деца, установявайки се при своите родители в село Чишмяуа Въруйт в окр. Измаил, от където е родом, а след шест дни се върна в България. Бидейки сигнализиран за да го наблюдават по време на неговия престой в това село, правоимашите власти не констатираха той да развива някакъв вид иредентистка активност. От разпита, който му се проведе при представянето му в службата на тамошната полиция, се констатира, че гореспоменатият е идвал още един път в страната през 1932 г., установявайки се в Букурещ, където има един брат, а именно Герасим Константинов, агроном в Минстерството на имотите и земеделието, в село Чишмяуа Въруйт при родителите си и в Измаил, където има друг брат, също агроном, а именно Николае [Николай] Константинов. Двата гореспоменати братя са си сменили официално фамилното име от Константинов на Константинеску.

През месец март 1939 година се сигнализира, че именуваният Й.⁴⁰ Кулев и братя Константинов[и] от Измаил били изпратили на Българската легация в Букурещ един мемоар, посочващ, че българите съставляват мнозинство в градовете Болград, Измаил и 15 села в този окръг [Измаил], искайки от именуваната легация да настоява пред българското правителство да интервенира пред румънското за задоволяване на техните национални искания, преследвани от българските иредентистки водачи през цялото време от 1918 г. досега, които бяха посочени в хода на съдържанието на този доклад. Първият от споменатите може да бъде доктор Андрей Кулев, сега пенсионер на румънската държава или неговият син, а именно Александру [Александър] Кулев, лекар в болницата в Болград, и двамата известни български иредентисти. Братя Константинови са, смятаме, Герасим и Николае Константинеску, братя на именувания Иван Атамазов Константинов, дошъл от България в Измаил през месец август 1938 г. и за когото се говори по-горе. Що се отнася до именувания Йон Кулев, получихме информация, че също произхожда от Болград и е с български етнически произход, но е заминал от този град още през 1930 г. и сега се намира като преподавател в училището по градинарство в община Нучет, окръг Дъмбовица. От заминаването си досега не е идвал в Болград. След като се направи разузнаване и разследване сред българското население и сред някои доверени лица в Болград, не се получи никакъв знак, от който да произлиза, че водачите на българската иредента в този град са били направили постъпки и са били депозирали в Българската легация в Букурещ на мемоар с техните национални искания.

Твърдим обаче, че именуваният Йон Д. Желязков, водач на българската иредента, е заминал с румънски паспорт още през месец януари 1939 г. в България, където се намира и сега.

Полицейски началник

Началник на службата [Подпис, не се чете]

Бележки

¹ Вж. Dictionnaire encyclopédique Quillet, Hem-Lis, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1977, p. 3524; The Enciclopedia americana. International edition, vol. 15, Grolier incorporated, 1987, p. 442.

² ФГАОО (Филиал Государственного архива Одесской области, г. Измаил), фонд 312 (Измайльское уездное управление полиции), оп. 1, д. 2, л. 238, Превод от румънски език.

³ Вж. по-подробно Нягулов, Б. Бесарабският българин Иван Желязков и българското малцинствено движение в Румъния, В: Българите в Северното причерноморие, т. 2, Велико Търново, 1993, с.235-239.

⁴ Името е Любомир, а не Владимир, както е посочено в цитирания документ. За идейните позиции на списанието и неговите сътрудници вж. Нягулов, Б. Бесарабски българи в румънската литература между двете световни войни, В: Българите в Северното причерноморие, т. 4, В. Търново, 1995, с. 291-292.

⁵ ANIC (Arhivele naționale istorice centrale, București), Fond IGJ (Inspectariatul general al Jandarmeriei), dos. 44/1937, f. 163.

⁶ Ibid., dos. 3/1937, f. 70.

⁷ Ibid. f. 79.

⁸ Livezeanu, I. Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930, Traducere din engleză VI. Russo, București, 1998, p. 110-123.

⁹ Цит. по Livezeanu, I. Op. cit., p. 123, Превод от румънски език.

¹⁰ ANIC, Fond MCN (Ministerul culturii naționale), dos. 528/1942, f. 138-139, N. Dorin, Cincisprezece ani de ontopotmont printre minoritari din Bugeac, Превод от румънски език.

¹¹ România mare și continuitatea României postcomuniste. Sondaj gazetresc printre oamenii politici de azi - Dosarele istoriei, București, an. III, nr. 12 (28), 1998, p. 76-80.

¹² За разлика от тази информация в документа, Михаил Дихан акцентира върху социалния и анти-самодържавническият характер на движението сред българските преселници по време на революцията от 1905 г. - вж. Дихан, М. Бесарабските българи в Октомврийската революция и Гражданската война, С., 1971, с. 9-10.

¹³ Става дума за Февруарската революция от 1917 г., която сваля от власт руския царизъм.

¹⁴ На 7 ноември 1917 г. Конгресът на молдованските войнишки и офицерски съвети провъзгласява Бесарабия за автономна област в рамките на Руската федеративна демократична република. Решава се също да се свика Sfatul Țării (Съвет на страната или Народен съвет) като изборно събрание на Бесарабия. На 16 декември с. г. съветът декларира създаването на Молдовска демократична република, а след влизането на румънските войски в областта, на 7 февруари 1918 г. я обявява за независима република.

¹⁵ За политическата активност на бесарабските българи по това време вж. и Тодоров, П. Създаване и начална дейност на Софийското дружество "Бесарабски българи" (1918-1919), В: Българите в Северното причерноморие, т. 1, В. Търново, 1992, с. 146-150.

¹⁶ Правителства на Национал-църквистката (селска) партия управляват Румъния през 1928-1931 и 1932-1933 г.

¹⁷ Генерал Александру Авереску, в качеството му на лидер на създадената от

него Партия на народа, е премиер на Румъния през 1920-1921 и 1926-1927 г.

¹⁸ На 9 декември 1917 г. във Фокшани се подписва примирие за прекратяване на военните действия между Румъния, от една страна, и Германия и Австро-Унгария. от друга. А на 5 март 1918 г. е подписан прелиминарния мирен договор между Румъния и Четворния съюз (Германия, Австро-Унгария, Турция и България), с който се разрешава на Румъния да задържи своите войски на територията на Бесарабия - вж. Пенчиков, К. Бесарабският въпрос в политиката на Централните сили (1916-1918 г.), В: Българите в Северното причерноморие, т. 1, В. Търново, 1992, с. 134-138.

¹⁹ Става дума за приемането от Сфатул Църий на декларация за присъединяването на Молдовската демократична република към Румъния при формалното запазване на нейния автономен статут. Българо-гагаузката фракция в съвета се въздържа при това гласуване.

²⁰ За него вж. и Нягулов, Б. Забравените водачи - Алманах "Родолюбец", бр. III, С., 1998, с.189, 192-193.

²¹ За него вж. Пак там, с. 191-193.

²² За българската културно-просветна проблематика в Бесарабия през междувоенния период вж. и Нягулов, Б. Културно-просветни проблеми на българите в Бесарабия (1917-1940), В: Болградската гимназия, С., 1993, с. 123-140.

²³ Вж. и Дихан, М. Пос. съч., с. 76-77.

²⁴ Вестник "Свободна Добруджа" е орган на групата на Петър Вичев, председател на Добруджанския съюз в България, който започва да се издава от 1926 г. след като тази група губи позиции в ръководството на съюза в полза на десницата в движението. Вестник "Новини" е легално издание на Българската комунистическа партия и също започва да излиза в София през 1926 г.

²⁵ Началото на Съюза на бесарабските българи в България се поставя още през 1918 г. с учредяването на Софийското дружество "Бесарабски българи". През 1927 г. се провежда Втория събор на съюза, на който се извършва политическа преориентация - от автономистки искания към защита на малцинствените права на българите в Бесарабия и за тяхното духовно единение с България. За съюза и неговата дейност вж.: Тодоров, П. Пос. съч., с. 141-159; Същият, Международна дейност на Съюза на бесарабските българи (1918-1934), В: Българите в Северното причерноморие, т. 2, В. Търново, 1993, с. 224-225.

²⁶ Става дума за Владимир Дякович. За него и неговата обществена дейност вж. и Жечев, Н. Човекът на дълга. Черти от учителската, обществената и книжовната дейност на Владимир Дякович (1964-1929 г.), В: Българите в Северното причерноморие, т. 4, В. Търново, 1995, с. 265-284.

²⁷ След 1927 г. Съюзът на бесарабските българи в България и негови представители изпращат няколко изложения до Международния съюз за мир и Общество на народите - вж. Тодоров, П. Международна дейност..., с. 224-225. През 1929 г. съюзът изпраща петиция до Обществото на народите, която визира специално българските малцинствени проблеми в Бесарабия и която е подложена на съответната процедура - вж. Нягулов, Б. Българските малцинствени проблеми в Бесарабия пред Обществото на народите, В: Българите в Северното причерноморие, т. 6, В. Търново, 1997, с. 331-351.

²⁸ Регъцени (regpoeņi) са чиновниците, които са изпращани и идват в Бесарабия от територията на Румъния преди 1918 г., наричана "regat" (кралство).

²⁹ Вж. по-подробно Нягулов, Б. Прояви на организирано малцинствено движение сред българите в Бесарабия 1929-1930 г., В: Българите в Северното причерноморие, т. 3, В. Търново, 1994, с.229-242.

³⁰ За К. Миславски, който освен дългогодишен учител е и автор на единственото монографично изследване за Болградската гимназия вж. и Нягулов, Б. Културно-просветни проблеми..., с. 134; Челах, Е. Трудът на К. И. Миславски "Исторически очерк за гимназията "Император Александър III в Болград" като исторически извор, В: Българите в Северното причерноморие, т. 3, В. Търново, 1994, с. 179- 185.

³¹ За него вж. по-подробно Нягулов, Б. Бесарабският българин Иван Желязков..., с.230-246.

³² Става дума за Владимир Робев.

³³ За Българските културни общества (БКО) в Добруджа и Съюза на БКО в Румъния, който не е признат юридически от румънските власти вж. Тодоров, П. Българските културни общества в Добруджа (1919-1940) - Исторически преглед, 1992, N 5, с. 23-31.

³⁴ Борис Божков произхожда от бесарабската българска емиграция в България. През 1933 г. той е назначен за секретар в българската легация в Букурещ, изпълняващ длъжността на инспектор по въпросите на българските училища и църкви в Румъния.

³⁵ Най-вероятно името на Иван Константинов е объркано с това на Никола Константинов, който е юрист, публицист и председател на Върховния изпълнителен комитет на Тракийската организация в България през 20-те години.

³⁶ При издирването не беше открита такава книга с автор Иван Константинов. Възможно е да става дума за негова статия в периодичния печат или за книга с друго заглавие.

³⁷ Това е Отделението за печата (от 1936 г. Дирекция по печата) към Министерството на външните работи и изследванията в София.

³⁸ За него вж Тодоров, Н. "Строена е от българи..." - Родно слово, Кишинев, бр. 7 (18), 2 април 1989; Нягулов, Б. Забравените водачи..., с. 192.

³⁹ За вестник "Добруджански глас", издаван като "орган на българското малцинство в Румъния" от 1935 г. вж. Бежаров, Д. С. Материали и спомени за добруджанския периодичен печат. Вестници и списания излизали в Добрич 1919-1940, Шумен, (1998), с. 190-213.

⁴⁰ Началната буква на личното име "I." е написана допълнително, на ръка.

Филиал Государственного архива Одесской области, г. Измаил, Фонд 312 (Измайльское уездное управление полиции), Опис 1, Дело 139, лл. 63-68, Оригинал, Машинопис, Превод от румънски език.